

Daniela Amalia CHILOM, *Etimologia multiplă – valabilitate și aplicabilitate lexicografică*, Craiova, Editura UNIVERSITARIA, 2023, 397 p.

Cartea *Etimologia multiplă – valabilitate și aplicabilitate lexicografică*, care se bazează pe teza de doctorat susținută de Daniela Amalia Chilom în 2021, la Universitatea din Craiova, elaborată sub îndrumarea prof. univ. dr. Cecilia Mihaela Popescu, este o analiză riguroasă a conceptului de etimologie multiplă (EM) dintr-o dublă perspectivă: teoretică (este descrisă și analizată maniera de definire și de construire a principiului EM) și aplicativă (este analizată maniera în care este aplicat acest principiu în lexicografia românească). Perspectiva dihotomică se reflectă și în structura lucrării: în prima parte, având un pronunțat caracter teoretic, se încearcă definirea și delimitarea trăsăturilor etimologiei multiple, iar în partea a doua, analitică, aplicativă, autoarea scoate în evidență unele incongruențe sau ambiguități în aplicarea acestui principiu etimologic în importante lucrări lexicografice românești: *Dicționarul limbii române* (DA/DLR), *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX '98) și *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR)¹.

Deși este abordată o temă deja „clasicizată”², despre care s-a scris cu generozitate în ultimii ani în lingvistica românească, cartea Danielei Chilom captează atenția cititorului în special printr-un amplu demers aplicativ care valorifică influența germană asupra limbii și a culturii române. Cartea este organizată în șase mari capitole, împărțite în mai multe subcapitole, fiecare încheindu-se cu concluzii parțiale, care surprind modul în care este aplicat conceptul de etimologie multiplă în lucrările lexicografice avute în vedere, pentru fiecare categorie de lexeme în parte.

În **primul capitol**, intitulat *Etimologia. Definiții. Tipuri de etimologie* (p. 31–51), este prezentată evoluția conceptului de *etimologie* în lucrările teoretice din lingvistica românească. Sunt prezentate, de asemenea, diversele tipuri de etimologie: *etimologia directă*, *etimologia indirectă*, *etimologia internă*, *etimologia multiplă*, *etimologia colectivă* și *etimologia populară*, a căror definire se bazează pe consultarea unor lucrări fundamentale, semnate de autori iluștri precum Alexandru Graur, Theodor Hristea, Ion Coteanu, Marius Sala, Grigore Brâncuș.

Al **doilea capitol**, *Etimologia multiplă* (p. 52–102), prezintă teoretic conceptul de etimologie multiplă (prin sistematizarea principalelor definiții și particularități formulate în lingvistica românească, începând cu Al. Graur, continuând, printre alții, cu Th. Hristea, până la Cristian Moroianu), subliniind necesitatea aplicării acestuia în cercetările etimologice. Sunt descrise criteriile lingvistice specifice etimologiei multiple (criteriul corespondenței semantice și fonetice, criteriul atestărilor vechi), precum și cele extralingvistice (criteriul funcțional, criteriul istorico-social, criteriul răspândirii geografice, comparația cu limbile înrudite), urmate de o clasificare a tipurilor de etimologie multiplă: externă, internă și mixtă.

Începând cu **capitolul al treilea** (p. 103–160), analiza se concentrează pe influența limbii germane asupra lexicului românesc, cu o delimitare a etapelor istorice de manifestare a acesteia: etapa influenței protogermanice, etapa care începe cu Evul Mediu și se continuă până la epoca de modernizare a limbii române, din secolul al XIX-lea, și chiar în perioada actuală.

În **capitolul al patrulea** (p. 161–219), autoarea abordează din perspectivă diacronică împrumuturile românești cu sursă germană, unică sau multiplă (alături de alte limbi-sursă), într-un corpus lexicografic alcătuit din dicționare românești de bază (DA/DLR, DEX '98, DELR), bilingve

¹ DELR este actualmente în lucru în cadrul Institutului de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”. Din acest dicționar au fost publicate câteva volume până în prezent, până la litera D inclusiv.

² Conceptul de *etimologie multiplă* a fost introdus în lingvistica românească de Al. Graur, în anul 1950, în articolul „Etimologia multiplă”, publicat în SCL, I, nr. 1, p. 22-34.

(TDRG = *Dicționar român-german*), dar și germane (EWDS = Friederich Kluge, Elmar Seebold, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 23 vol., Berlin, Walter de Gruyter Verlag, 1999), oprindu-se asupra lexemelor de la literele A, B și C. Inventarierea elementelor excerptate este urmată de analiza statistică a acestora în fiecare dintre dicționarele avute în vedere (subcapitolul 4.2., *Statistica împrumuturilor germane pe baza corpusului lexicografic studiat*, p. 177–212); nu sunt omise cuvintele dialectale de origine germană, nici cuvintele comune existente în corpusul examinat.

În **capitolul al cincilea**, *Practica etimologiilor multiple în lexicografia românească* (p. 220–342), autoarea propune o delimitare în cinci categorii a cuvintelor românești de origine germană unică sau multiplă, cu inițialele A, B și C, în funcție de tipul de etimologie specificat în dicționare: 1. cuvinte cu etimologie germană unică (p. 220–241); 2. cuvinte cu etimologie multiplă (p. 241–310); 3. calcuri lingvistice (p. 310–319); 4. cuvinte cu etimologie nesigură (p. 320–334); 5. cuvinte a căror etimologie germană este considerată eronată sau incompletă (p. 335–342). În cazul elementelor cu etimologie germană unică sau multiplă, sunt cuprinse și cuvintele pentru care se face trimitere la alte limbi, prin abrevierea *cf.*, pentru clarificarea etimologiei. Pentru fiecare categorie în parte, se fac precizări cu privire la domeniile de apartenență a termenilor discutați și la semantica acestora (inclusiv cazuri de extensiuni sau regresii de sens). Un exemplu de restrângere semantică îl oferă substantivul *claus* „baraj construit pentru a a duna o cantitate de apă suficientă pentru plutirea lemnului de la munte”, care a pătruns în română, din dialectul austriac și cel bavarez, doar cu un sens dintre cele trei pe care le prezintă etimonul german *Klause*: „chilie, sihăstrie”, „pas, trecătoare” și „baraj” (p. 236). În cazul cuvântului *criminal*, autoarea identifică un tip de extensiune metonimică: pe lângă sensul curent, „persoană care a comis o crimă” (calc după franceză sau latină), cuvântul avea în trecut și sensul „judecătore, tribunal; pușcărie, închisoare” (p. 234, 258–259), împrumutat din germană; autoarea subliniază modul inconsecvent în care dicționarele precizează etimologia: DA propune o unică intrare cu două sensuri, cel învechit fiind explicat „și din germ. *Kriminal (gericht)*”, în timp ce DEX și DELR separă două lexeme, dicționarul etimologic indicând pentru sensul ieșit din uz etimologie multiplă (franceză și germană). Un alt exemplu interesant îl constituie cuvântul *chix*, care se folosește numai în expresia *a da chix* „a nu reuși” (p. 238). Autoarea indică, unde este cazul, evoluția anumitor termeni sau migrarea acestora dinspre limbajele de specialitate spre limba comună (ex. *bancnotă, bere, cartof, chelner*), tot așa cum, uneori, unii termeni au ieșit din uz, fiind înlocuiți cu sinonime neologice (*adresat* – înlocuit cu *destinatar; agentură* – înlocuit cu *agenție*).

Autoarea arată că, pe parcursul cercetării, au fost situații în care stabilirea corectă a etimologiei unor cuvinte a fost dificil de luat în considerare, deoarece conceptul etimologiei multiple este tratat diferit și, de multe ori, inconsecvent în dicționare. Lexicografia românească a pus în practică într-o manieră exagerată acest concept, sub forma unei simple enumerări de etimoane, omițându-se demonstrația clară și argumentele bine documentate (p. 309–310, 347).

Concluziile generale sunt desfășurate în **capitolul al șaselea** (p. 343–356). Aici sunt punctate, pe de o parte, câteva dificultăți întâlnite în indicarea etimologiei unor cuvinte în cele trei dicționare consultate și, pe de altă parte, aspectele pozitive remarcate în acestea. În DA/DLR, deși, în general, etimologiile sunt minuțios prezentate, de multe ori explicațiile etimologice suferă de prolixitate sau ambiguitate. Un merit al dicționarului este cel al primelor atestări, cu exemplificări contextuale, ceea ce lipsește din DEX'98, dicționar general și explicativ. Un alt minus evident în DEX'98 este simpla enumerare a etimoanelor, fără detalii care să clarifice sau să argumenteze soluțiile etimologice. DELR, dicționar istoric și etimologic, oferă informații despre prima atestare a lexemelor, prezentarea sensurilor, gruparea în familii lexicale și lexico-etimologice, cu informații detaliate despre originea cuvintelor sau istoria îndepărtată a acestora.

Printre calitățile lucrării Danielei Chilom evidențiem bogăția materialului studiat, organizarea riguroasă a acestuia, acribia în cercetarea întreprinsă și, nu în ultimul rând, un fin simț analitic, dublat cu succes de cel sintetic. Cartea iese în evidență atât printr-o sinteză teoretică atent alcătuită a unui principiu etimologic ce pare deja fixat și acceptat în lingvistica românească, cât și, în mod particular, printr-un amplu demers aplicativ, care, subliniind o serie

de inconsecvențe în precizarea originii unor cuvinte în dicționarele consultate, conduce la concluzia că se impune o reconsiderare și o aprofundare a principiului etimologiei multiple, atât la nivel conceptual, cât și la nivel de aplicabilitate.

IULIA BARBU-COMAROMI

Institutul de Lingvistică al Academiei Române

„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

București, Calea 13 Septembrie nr. 13

iolia.barbu@gmail.com

Marcello BARBATO (a cura di), *Incantamenta latina et romanica. Scongiuri e formule magiche dei secoli V – XV*, Roma, Salerno Editrice, 2019 [Testi e documenti di letteratura e di lingua, XLI], CXLIV + 146 p.

The book presents a richly commented corpus of charms written in Latin and various Romance languages. Its title is a *clin d'œil* to Richard Heim's classical study on Greek and Latin charms, *Incantamenta magica graeco-latina*,³ but Marcello Barbato makes a powerful case for the importance of diachronic research into charms which are linguistically related. The charms discussed here were written in Latin and Romance languages during a long span of time, between late Antiquity (fifth century) and the end of the Middle Ages. Although the period taken into account is very long, Romanian charms could not be part of the corpus, since the oldest texts of this type to have survived up to now date to the end of the sixteenth – beginning of the seventeenth century.⁴ However, several Romanian words which are inherited from Latin and designate charms and the practice of charming are discussed in the chapter “I nomi dello scongiuro: scheda anamnistica” (p. XXIV–XXV);⁵ compounds recurrent in Romance charms, including in Romanian ones, are also discussed (p. LXXXVII).

The book is organised into two parts. The first part consists of a large introduction by Marcello Barbato (p. XIX–CXXIV), preceded by introductory remarks (p. XI–XVIII) and followed by the bibliography (p. CXXV–CXLIV). Several chapters of the introduction address issues at the core of the topic studied in this book, such as the relation between Latin and Romance languages in respect to charm transmission (*Latino e volgari*, p. LXXXI–LXXXVI) and the diachronic metrical and stylistic features of charms (*Metrica e stilistica*, p. LXXXVI–XCIV). The synopsis presenting how the charms studied here were transmitted in manuscripts (as main text, in the margins, etc.) is very important (p. XCVI–XCVII). On its basis, Marcello Barbato notices that most of the Romance charms he studied were part of medical manuscripts (p. XCVII–CII). Further research, relying on new evidence of Latin and Romance charms, will show to what extent Romance charms were transmitted mainly in medical, and not in ecclesiastic manuscripts.

The second part of the book (*Incantamenta latina et romanica*, p. 1–132) presents and discusses the charms, which are organised in 42 sections. Most sections include one or more magical texts excerpted from a single source: for example, five charms recorded by Marcellus Empiricus are presented in the first section (p. 3–9); three charms preserved in a ninth-century manuscript from Verona are included in the fifth section (p. 19–22), etc. Several sections are dedicated to charms-types

³ Heim's most influential study was published in *Jahrbuch für classische Philologie*, 19, 1893, Supplementband, p. 465–575.

⁴ See Emanuela Timotin, *Paroles protectrices, paroles guérisseuses. La tradition manuscrite des charmes roumains (XVIIe – XIXe siècle)*, Paris, Presses Universitaires de Paris Sorbonne, 2015, p. 21–22, 34–37, 147, 163–166.

⁵ For these terms and other Romanian words inherited from Latin which mean ‘charm’ or designate the practice of charming, see also Cătălina Vătășescu, “Autour de la sémantique du roum. descântec ‘incantation,’” *Revue des études sud-est européennes*, 45, 2007, p. 427–431; Emanuela Timotin, *op. cit.*

(e.g. three haemostatic charms, preserved in libraries in Paris and London, p. 70–73); sometimes more sections are dedicated to a single charm-type, in order to reveal its various linguistic forms (e.g. the *Tres boni fratres* charm-type is discussed in six sections which present its Latin, French, and Italian versions, p. 41–46, 57–58, 93–94, 98–100, 123–124). The magical texts are followed by four useful indexes (*Indice dei testimoni*, *Indice delle voci notevoli*, *Indice funzionale*, *Indice linguistico*, p. 133–143).

The charms presented in the anthology are very diverse. They were written on various media: mainly on paper, but also on stone (p. 12–16). They are mainly curative texts, in Latin and in various dialectal varieties of Western Romance languages; sometimes the magical words are in Romance, and the ritual is described in Latin (e. g. a thirteenth-century French haemostatic charm, p. 70), or in Latin, Greek and Romance (e. g. a fourteenth-century Catalan charm against wounds, p. 108–109). The charms were sometimes written in prose (e. g. an Occitan charm, dating to the ninth or tenth century, p. 37), most often in verse (e. g. a fourteenth-century Catalan charm against gout, p. 81), in various environments, by monks, merchants, notaries, etc. Most of them were supposed to be read aloud, some were carried as amulets by their users (e. g. a thirteenth-century French charm, p. 77–78).

Marcello Barbato's effort to gather all these charms is impressive. He usually relies on previous editions of the charms, but sometimes he produces the first edition of Latin charms (e. g. a ninth-century charm for an ocular disease, p. 17–18; a ninth-century *Tres angeli* charm, p. 28–29) and often he corrects previous editions (e. g. a charm against wounds, p. 27; *Tres boni fratres* charms, p. 41–44).

Each charm is preceded by short indications regarding its philological and linguistic aspects, it is translated into Italian and is provided with explanatory notes and rich comments. Marcello Barbato's comments clarify the editorial choices; focus on the linguistic and poetic features of the texts from a diachronic perspective, going from Latin to Romance varieties; describe the (literary) environment in which each charm was written and its connections with similar Latin or Romance charms.

To conclude, this book offers a fresh description of the relation between Latin and Romance medieval charms and a comprehensive view of medieval Romance charms. These topics have rarely drawn the attention of researchers so far. It is Marcello Barbato's merit to have shown the relevance of charms as an object of study within Romance philology and linguistics. Due to its rich material and comments, this book will become an important tool for research into Romance philology, a landmark in charm studies, and a plea for further studies on Romance medieval and Early modern charms.

EMANUELA TIMOTIN

"Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" Institute of Linguistics of the Romanian Academy
etimotin@yahoo.com